

ΠΩΣ ΕΙΔΑΝ ΤΟΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟ ΨΑΛΙΔΑ ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ

Στὰ Γιάννινα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ προβάλλει ἡ μορφή τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς πρὸ κυριαρχοῦσες. Ἡ παιδεία του καὶ ἡ γνώση πὺν εἶχε τῶν κύριωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν γλήγορα τὸν ἔφεραν στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος συχνὰ τὸν χρησιμοποίησε ὡς σύμβουλό του σὲ διάφορες ὑποθέσεις καὶ ὡς σύνδεσμο μὲ τοὺς ξένους προξένους ἢ ἀπεσταλμένους στὰ Γιάννινα. Ἔτσι εἶναι φυσικὸ νὰ βρίσκονται στὰ βιβλία διαφόρων ξένων περιηγητῶν πὺν ἐπισκέφθησαν τὴν Ἡπειρο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πληροφορίες γιὰ τὸν Ἀθ. Ψαλίδα, πὺν οἱ ἴδιοι εἶχαν συναντήσῃ καὶ μιλήσῃ μαζί του κατὰ τὴ διαμονή τους στὰ Γιάννινα.

Οἱ πρῶτοι περιηγητές, ὅσο γνωρίζω,

πὺν συνήντησαν τὸν Ψαλίδα καὶ κάνουν λόγο γι' αὐτὸν στὰ ἔργα τους εἶναι ὁ Λόρδος Byron καὶ ὁ J. C. Hobhouse, πὺν, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶχαν ἐπισκεφθῆ τὰ Γιάννινα μαζί στὰ 1809.

Ὁ Byron σὲ μιὰ του σημείωση στὸ β' βιβλίο τοῦ Childe Harold's Pilgrimage, τὴν ὁποῖα ἔγραψε στὸ μοναστήρι τῶν Φρανσισκανῶν στὴν Ἀθήνα στὶς 17 Μαρτίου 1811 καὶ ὅπου μιλεῖ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία, γράφει ὅτι «ὁ Ψαλίδας μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε συνομιλήσει στὰ Γιάννινα, χαίρει μεγάλη ἐκτίμηση μεταξὺ τῶν λογίων», καὶ ὅτι ἔχει γράψει «ἓνα ἔργο στὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ—Ἀληθῆς Εὐδαιμονία—ἀφιερωμένο στὴν Αἰκατερίνη Β', τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζει σὲ μιὰ σημείωση πὺν βρέθηκε στὰ χειρόγραφέ του ὡς «ἀληθινὰ σοφό, γεμᾶτο παραπομπές, ἀλλὰ γραμμένο σ' ἓνα ψευδοκαλαίσθητο ὕφος».

Ὁ φίλος ὁμως τοῦ Byron ὁ J. C. Hobhouse (ὁ ἀργότερα Λόρδος Broughton) μᾶς δίνει πολὺ περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸν Ψαλίδα. «Τὰ Γιάννινα, γράφει ὁ Hobhouse, παρέχουν εὐχάριστη διαμονὴ στὸν περιηγητὴ. Οἱ Ἕλληνες ἐδῶ εἶναι τοῦ καλύτερου εἴδους καὶ καλὰ μορφωμένοι μὲ τρόπους καὶ εὐρωπαϊκὲς γλώσσες. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ὁ διδάσκαλος Ψαλίδας μπορεῖ νὰ καταταχθῆ μεταξὺ τῶν λογίων. Διδάσκει ἀρχαῖα καὶ νέα ἑλληνικά, λατινικά, ἰταλικά, καὶ γαλλικά σὲ περίπου ἑκατὸ μαθητὲς καὶ ἔχει ἐπίσης ἀποκτήσῃ φήμη ἀπὸ τὴ δημοσίευση ἑνὸς φιλοσοφικοῦ ἔρ-

Οἱ σημειώσεις εὐρίσκονται εἰς τὸ τέλος

γου περι Ἀθανασίας τῆς Ψυχῆς, ἀφιερών-
μένου στήν αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη». Σὲ
ἄλλο μέρος ὅπου μιλεῖ ὁ Hobhouse γιὰ
τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα σὲ σχέση μετὰ τὴν
ἀρχαία ὅσον ἀφορᾷ τὴν προφορὰ γράφει
τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Ὁ Ψαλίδας ὅταν
τοῦ διάβασα τοὺς πρώτους στίχους τοῦ
Ὅμηρου, μίλησε μὲ μεγάλη περιφρόνηση
γιὰ τὴν ἀλαζονεία αὐτῶν ποὺ ἔρχονται
ἀπὸ μιὰ μακρυνὴ γωνιά τοῦ βορρᾶ, ἀπὸ
μέρη τελείως ἀγνωστα στοὺς προγόνους
τους, καὶ ἀπαιτοῦν νὰ διδάξουν στήν Ἑλ-
λάδα, τοὺς ἀπογόνους τῶν Ἑλλήνων πῶς
νὰ προφέρουν τὴν ἑλληνικὴ, τὴ μητρικὴ
τους γλῶσσα». Τέλος δὲ γράφει ὅτι ὁ Ψα-
λίδας ἦταν κάτοχος μιᾶς συστηματικῆς βι-
βλιοθήκης, μικρῆς ὅμως, στήν ὁποία βρί-
σκονταν βιβλία χρήσιμα γιὰ τὴ διδασκαλία
του κυρίως καὶ «μεταξὺ αὐτῶν ἦταν ὁ Θου-
κυδίδης μὲ νεοελληνικὴ μετάφραση, καὶ
ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία τοῦ Goldsmith στὰ
ἑλληνικά».

Ὁ λίγο μεταγενέστερος Ἀγγλος ἐπί-
σης περιηγητὴς Henry Holland, ὁ ὁποῖ-
ος ἐπισκέφθηκε τὴν Ἠπειρο στὰ 1812-13
μιλώντας γιὰ τὰ σχολεῖα τῶν Γιαννίνων
γράφει ὅτι «τὸ Γυμνάσιο, ἂν θὰ μπορού-
σε νὰ ὀνομασθῆ ἔτσι, τοῦ Ἀθανασίου Ψα-
λίδα εἶναι τὸ καλύτερο ὄλων καὶ ἔχει ἀπο-
κτήσει κάποια φήμη ἀπὸ τὴν ὑπόληψη ποὺ
χαίρει ὁ ἴδιος ὁ διευθυντῆς του, ὁ ὁποῖος
θεωρεῖται ἕνας ἀπὸ τοὺς πνευματικούς ἡγέ-
τας τῆς Νέας Ἑλλάδας. Εἶναι ἀλήθεια
ὅτι ὑπάρχουν ἄλλοι ποὺ ἔχουν γράψει πρὸ
πολλά, ἀλλὰ ὁ Ψαλίδας ἔχει ταξιδεύσει σὲ
πολλά μέρη, κατέχει πολλές γλῶσσες, εἶναι
καλὸς γνώστης τῶν κλασικῶν γραμμάτων,
ὄξυς κριτικὸς νοῦς, ποιητῆς καὶ καλὰ δια-
βασμένος στοὺς διαφόρους κλάδους τῆς
εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας καὶ ἐπιστήμης.
Τὸ μόνο ἔργο μὲ τὸ ὄνομά του ἀνοικτὰ
εἶναι, ὅσο γνωρίζω, ἡ «Ἀληθῆς Εὐδαι-
μονία, ἥτοι βάσις πάσης θρησκείας» τοῦ
ὁποίου τὸ κυριαρχοῦν γνώρισμα εἶναι ἕνας
γενικὸς τόνος σκεπτικτικῆς γνώμης. Εἶναι
ἐπίσης ὁ συγγραφέας, ἀλλὰ ἀνώνυμα, μιᾶς
ἀσυνήθιστης σύνθεσης πεζῶν καὶ ποιημά-
τῶν, ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Ἐρωτος ἀπο-
τελέσματα», καὶ ποὺ ἔχει τυπωθῆ στὴ
Βιέννη στὰ 1792». Ἴσως νὰ ἔχη συμμε-

τάσχει σὲ ἄλλα ἔργα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρί-
ζω. Τὰ χρηματικὰ κεφάλαια τῆς σχολῆς
ποὺ διευθύνει ὁ Ψαλίδας εἶναι τοποθετη-
μένα στήν Τράπεζα τῆς Μόσχας. Ἔχει
μεγάλον ἀριθμὸ μαθητῶν, στοὺς ὁποίους
διδάσκει ὄχι μόνον γλῶσσες, ἀλλὰ ἐπίσης
ἱστορία, γεωγραφία, καὶ διαφόρους κλά-
δους τῆς γενικῆς φιλοσοφίας. Ἔχει ἕναν
ἢ δύο βοηθοὺς στὸ ἔργο του, ἀλλὰ εἶναι
ἡ ὑπόληψη τοῦ ὀνόματός του ποὺ κρατᾷ
τὴ φήμη τοῦ σχολείου». Στὰ Γιάννινα
ὁ Holland γνώρισε προσωπικὰ τὸν Ψαλί-
δα γιὰ τὸν ὁποῖο γράφει τὰ ἐξῆς σὲ ἄλλη
σελίδα τοῦ βιβλίου του: «Ἐπὶ κεφαλῆς
τῆς μορφωμένης τάξης βρισκόνταν ὁ Ἀθα-
νάσιος Ψαλίδας, ὁ διευθυντῆς τῆς σχολῆς
τῶν Γιαννίνων. Τὰ συγγράματα καὶ τὴ
φήμη αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνοῦ ἔχω ἤδη μνη-
μονεύσει. Ὁ ἴδιος δὲν ἀφήνει χωρὶς νὰ
ἀποκαλύπτῃ τὴν εὐφυΐα του σ' αὐτοὺς ποὺ
βρίσκονται γύρω του. Μιλᾷ ἀσταμάτητα
σὰ χεῖμαρος στὴ λατινικὴ, ἑλληνικὴ, γαλλι-
κὴ, ἰταλικὴ, γερμανικὴ, ἢ ρωσικὴ πάνω
σ' ὅποιο θέμα τύχει νὰ παρουσιασθῆ μπρο-
στά του, ἀλλὰ πάντοτε ὅμως προτιμᾷ θέ-
ματα σχετικὰ μὲ τὶς τέχνες, τὴ λογοτεχνία,
καὶ τὴ δόξα τῆς πατρίδος του, τὴν ὁποία
πάντοτε δὲν παραλείπει νὰ ταυτίζῃ μὲ τὴν
ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἡ προκατάληψη ποὺ
ἔχει στὸ σημεῖο αὐτὸ γίνεται ἀμέσως φα-
νερὴ. Δὲν εἶχα περάσει μαζί του οὔτε κἀν
πέντε λεπτὰ καὶ ἄρχισε νὰ παραπονεῖται
γιὰ τὴν ἀγνωμοσύνη τῶν εὐρωπαϊκῶν κρᾶ-
τῶν ποὺ δὲν ξεπλήρωσαν στοὺς σημερι-
νοὺς Ἑλληνας τὶς εὐεργεσίες ποὺ ἀντλη-
σαν ἀπὸ τοὺς προγόνους τους. Τί θὰ εἴμε-
θα ἡμεῖς χωρὶς τ'ς τέχνες, τὴν παιδεία, τὸ
παράδειγμα τῶν ἑλληνικῶν ἀξιών; Οἱ ση-
μερινοὶ ἀπόγονοι αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων
ἔχουν τὴν ἴδια ἰκανότητα νὰ γίνουν μεγά-
λοι καὶ χρειάζεται μόνον νὰ τοὺς δοθῆ εὐ-
καιρία καὶ κάποιον μικρὴν βοήθειαν
γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ δείξουν τὶς ἰδιότη-
τές τους καὶ νὰ λάβουν τὴ θέση τους με-
ταξὺ τῶν ἐθνῶν. Αὐτὸ τὸ θέμα τῆς ἀγνω-
μοσύνης τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης πρὸς
τὴ χώρα τους εἶναι ἀγαπητὸ μεταξὺ ὄλων
τῶν Ἑλλήνων...

... Ὁ Ψαλίδας κατέχει σημαντικὰς
γνώσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ποὺ

τις ἀπέκτησε στὴ Γερμανία καὶ ἄλλου, ἀλλὰ ὁ νοῦς του φαίνεται νὰ ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ μελέτες πού μυρίζουν κάτι ἀπὸ τὴν ἀρχαία φιλοσοφία τῶν σχολῶν. Τὸν χαρακτηρίζει ἓνας ἀξιέπαινος ζήλος γιὰ τὴν πρόοδο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, καὶ πολὺς ἐνθουσιασμός γιὰ τὴν ποίηση αὐτῆς τῆς γλώσσας. Τὸν ἔχω ἀκούσει νὰ ἀπαγγέλλη καὶ νὰ ἐξηγῆ μαζί γιὰ μιὰ ὥρα τοὺς λυρικοὺς στίχους τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, τοὺς ὁποίους, μαζί μὲ πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνες, θεωρεῖ τοὺς καλύτερους τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως. Καὶ κατὰ λίγο κατώτερος σὲ ἀξία τῶν στίχων τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀνακρέοντα».

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ ἐντυπώσεις τοῦ Thos. Smart Hughes γιὰ τὴν ἐρχομὴν κάπως σὲ ἀντίθεση μὲ ὅσα γράφουν οἱ ἄλλοι περιηγητὲς γιὰ τὸν Ἀθ. Ψαλίδα. Ὁ Hughes ἐπισκέφθηκε τὰ Γιάννινα στὰ τέλη τοῦ 1813 μὲ ἀρχὴς τοῦ 1814 καὶ ἔμεινε κατὰ τὴ διαιμονίη του ὡς φιλοξενούμενος στὸ γνωστὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Φορέστη. Ἐκεῖ συνήντησε τὸ πρῶτο βράδι κι' ὄλας τὸν Ψαλίδα γιὰ τὸν ὁποῖο γράφει τὰ ἑξῆς: «Τὸ πρόσωπο αὐτὸ κατέχει τὸ μεγαλύτερο ὄνομα μεταξὺ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ μόρφωσή του καὶ τὴν εὐφυΐα του καὶ εἶναι διευθυντὴς μιᾶς μεγάλης σχολῆς στὰ Γιάννινα. Πάντως ἀπὸ τὴ συζήτηση πού εἶχα μαζί του κατὰ τὴ συνάντησή του καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλες νομίζω ὅτι οἱ γνώσεις του, ἰδίως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, ἔχουν πολὺ ὑπερτιμηθῆ. Μιλεῖ πολὺ καὶ κατέχει μιὰ φυσικὴ δξύνουα σὲ σημαντικὸ βαθμὸ, ἀλλὰ οἱ συζητήσεις του εἶναι κατὰ ἓνα παράξενο τρόπο ἀνάμικτες μὲ παράδοξους καὶ δικτατορικοὺς ἰσχυρισμούς. Ἐχει ταξιδεύσει σὲ πολλὰ μέρη καὶ ἔχει ἀποκτήσει κάποιον ἐνδοιασμό στὶς θρησκευτικὰς του ἀντιλήψεις. Ὁ κύριος τόπος τῆς διαμονῆς του κατὰ νὰ νεανικά του χρόνια ἦτο ἡ Πετρούπολη, ὅπου ἔγραψε τὸ μόνον ἔργον πού ἔχει δημοσιεύσει— δηλ. «Ἀληθῆς Εὐδαιμονία»—τὸ ὁποῖον ἔχει ἀφιερῶσει στὴν αυτοκράτειρα Αἰκατερίνη, ἡ ὁποία τὸν ἔχει προστατεύσει ὅταν ἡ φιλόδοξη αὐτὴ γυναῖκα σχεδίαζε νὰ ἐγκαθιδρύσῃ τὸν γιό της Κωνσταντῖνον στὸ Βυζαντινὸ θρόνον.

Ὁ Ψαλίδας μᾶς εὐχαρίστησε περισσότερο μὲ τὰ διασκεδαστικά του ἀνέκδοτα τῆς ρωσικῆς αὐλῆς παρὰ μὲ τὴ βίαιη ἐπίθεσις πού ἔκαμε ἐναντίον ἑνὸς ἀπὸ τὴ συντροφιά μας, τοῦ κυρίου Cockerell, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν τοῦ ἦταν ἀγνωστο, καὶ τὸν ὁποῖον ἀντιπαθοῦσε λόγω τῶν ἐπιτυχῶν ἀνασκαφῶν του στὴν Αἴγινα καὶ Φιγαλεῖα¹⁰. Οἱ τίτλοι μὲ τοὺς ὁποίους τὸν τίμησε γιὰ τὰ εὐρήματά του ἦταν «τυμβωρύχος» καὶ «ἱερόσυλος» καὶ μερικοὶ ἄλλοι τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ὁ κύριος Cockerell ὁμοίως δὲν ἤθελε ν' ἀνοίξῃ συζητήσεις γιὰ ν' ἀποκρούσῃ αὐτὲς τὶς ἐπιθέσεις. Οὔτε ἦταν εὐχάριστο ν' ἀκούσῃ αὐτὸν τὸν κυνικὸ φιλόσοφον νὰ βρίζῃ μὲ τραχύτητα κάποιον ἄλλον Ἄγγλον, ἄνδρα μὲ χαρακτῆρα καὶ προτερήματα πού τὸν εἶχε γνωρίσει στὰ Γιάννινα, ἐναντίον ὁμοίως τοῦ ὁποίου τέτοιες βρισιῆς δὲν στέκονται¹¹. Πρὶν περάσει τὸ βράδι ὅλο τὸ ἀγγλικὸ ἔθνος δέχτηκε ἐπίθεσις καὶ κατηγορήθηκε γιὰ φτηνὴ ἀγνωμοσύνη, ζητῶντας μᾶλλον νὰ βάλῃ καινούργιες ἀλυσίδες στοὺς φτωχοὺς Ἕλληνες, παρὰ νὰ σπάσῃ αὐτὲς πού τοὺς βαρύνουν, κι' αὐτὸ ὡς ἀνταμοιβὴ γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀνεκτίμητα πλεονεκτήματα πού πύραμε ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν προγόνων τους. Σ' αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις τολμήσαμε νὰ εἰποῦμε ὅτι ὁ,τιδήποτε κι ἂν νομίζῃ κανεὶς γιὰ τὶς κυβερνήσεις τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης, καὶ ὅτι ὑπάρχει ἔλλειψη δημοσίας φιλανθρωπίας στὸ σύστημα τῶν σημερινῶν πολιτικῶν, ἐν τούτοις ὁμοίως δὲν εἶχε δίκιον νὰ κατηγορῇ τοὺς Ἄγγλους γενικὰ ὅτι ἔχουν ἀρνηθῆ συμπάθεια στὶς δυστυχίες ἢ τὶς προσπάθειες πρὸς ὄφελος τῶν δυστυχισμένων συμπατριωτῶν του. Ἐπίσης εἶπαμε ὅτι οἱ περιηγητὲς μας γενικὰ ἐρχονται νὰ ἰδοῦν τὶς σκηνὲς τῆς ἀρχαίας δόξας, δροσεροὶ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων προτύπων τῆς φιλοσοφίας καὶ αἰσθητικῆς, γεμάτοι ἐνθουσιασμό, καὶ θερμοὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς ἐλευθερίας πού ἐναποτυπώνουν καὶ ὅτι κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες αὐτοὶ εἶναι πάντοτε οἱ πρῶτοι πού φωνάζουν γιὰ τὴ δυστυχία τῆς Ἑλλάδος στ' αὐτὰ ὅλων αὐτῶν πού τυχὸν ἔχουν τὴ δύναμιν νὰ τὴν ξελαφρώσουν ἢ νὰ τὴν ἐξαφανίσουν¹².

Τὸ πρόβλημα τῆς προφορᾶς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπετέλεσε τὸ θέμα μιᾶς ἄλλης συναντήσεως τοῦ Hughes μετὸν Ψαλίδα, πάλι στὸ σπίτι τοῦ Φορέστη, στὴν ὁποία ὁ Γιαννιώτης δάσκαλος ὑπεστήριξε ὅτι ἡ ἀρχαία προφορὰ ἦταν ἡ ἴδια μετὰ τὴ νεοελληνική. Ὑστερα ὁ Hughes ἔδειξε στὸν Ψαλίδα μερικὸς ἰάμβους ποὺ εἶχε γράψει ὁ Ἄγγλος φιλόλογος Porson. Μιὰ ἄλλη μέρα ἐνῶ ὁ Hughes καὶ ὁ Ψαλίδας προγευματίζαν μαζί ἀνοίξαν συζήτηση γιὰ τὴ Δωδώνη, τὴν ὁποία ὁ Ψαλίδας τοποθετοῦσε πλησίον τῆς ἀρχαίας Φοινίκης. Κατόπιν δὲ ἔβγαλε ὁ Ψαλίδας ἀπὸ τὸ σημειωματάριό του μιὰ ἐπιτάφιο ἀρχαία ἑλληνική ἐπιγραφή, τὴν ὁποία εἶχε ἀντιγράψει ἀπὸ τὸ πρωτότυπο κοντὰ στὰ Τρίκκαλα. Κατὰ τὸν Hughes ὁ Ψαλίδας «εἶχε κάνει δυστυχῶς τρία λάθη κατὰ τὴν ἀντιγραφή αὐτοῦ τοῦ ἐπιταφίου (λόγῳ ἀμελείας τῆς προσφῆδας), τὰ ὁποία τοῦ ὑπέδειξε μ' ὄλη τὴ δυνατὴ εὐγένεια, καὶ μετὰ ἀκόμη περισσότερη ἀπ' ὅτι ἀπαιτοῦσαν αἱ προηγούμενές του ἐπιθέσεις. Σὰν προσεβλήθη ὑπεστήριξε δυστυχῶς ἀκόμη τὰ λάθη του, ἡ ἀναγκαία ἔκθεσις τῶν ὁποίων τόσο τὸν ἐθορύβησε ὥστε ἔγινε πῦρ καὶ μανία καὶ ἀπὸ τότε πολὺ λίγο τὸν ξαναείδαμε κατὰ τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς μας στὰ Γιάννινα».

Ὁ Hughes μιλεῖ γιὰ ἀκόμη μιὰ συνάντησή του μετὸν Ψαλίδα στὸ σπίτι τοῦ τελευταίου. «Γιὰ νὰ μὴν ὑστερήσουμε στὴν ἐπιθυμοτυπία, γράφει ὁ Hughes, κάναμε μιὰν ἐπίσκεψη στὸν Ψαλίδα, ὁ ὁποῖος μᾶς δέχτηκε μετὰ ἀλαζονικὴ ἀξιοπρέπεια. Φέραν φυσικὰ πίπες καὶ ἡ νοικοκυρὰ ἔφερε καφέδες τοὺς ὁποίους ἔδωσε στοὺς ξένους καθὼς καὶ στὸν ἄνδρα τῆς, χωρὶς νὰ πάρῃ τὸ θάρρος μόνη τῆς ἢ νὰ τῆς εἰπῆ ὁ ἀγέρωχος ἀφέντης τῆς νὰ καθίση. Δυὸ ὄμορφα παιδάκια ἤρθαν καὶ συστήθηκαν, ἕνα ἀγόρι καὶ ἕνα κορίτσι, τὸ ἀγόρι ἦταν κάτω ἀπὸ τὴ φροντίδα ἐνὸς παιδαγωγοῦ καὶ τὸ κορίτσι μιᾶς παραμάνας. Τὸ κορίτσι ἦταν μετὰ βίας 9 χρονῶν, ἀλλὰ ἦταν κόπυλα ἀρραβωνιασμένο μετὸν ἀρχίατρο τοῦ βεζίρη. Ὅταν ἡ νοικοκυρὰ ἔφυγε ἀπὸ τὸ δωμάτιο, κοίταξα νὰ βρῶ τρόπο νὰ ἀνοίξω κουβέντα γύρω ἀπὸ ἕνα ἀδικο ἔθιμο, δηλ.

τὴ συνήθεια ν' ἀποκλείουν τὶς γυναῖκες ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ μαζί μ' αὐτὴ τὴν τέρψη καὶ τὴ λεπτότητα ποὺ μοναχὰ ἡ δικιά τους ἐπιρροὴ μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ. Νομίζω ὅτι τίποτε ἀπὸ ὅσα εἶχα εἰπεῖ δὲν τάραξε περισσότερο τὶς προκαταλήψεις τοῦ Ψαλίδα ὅσο τοῦτο, γιὰτὶ μετὰ πάθος ὑπεράσπισε τὸ ἔθιμο διακηρύττοντας ὅτι οἱ γυναῖκες κλίνουν πρὸς τὸ κακὸ καὶ καὶ ἐὰν τοὺς δοθῆ ἔλευθερία, θὰ τὴν καταχρασθοῦν. Ἀπήντησα ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν θὰ μπορούσε νὰ γεννήσῃ τιμὴ καὶ εὐκρίνια στὸ ὠραῖο φύλο παρὰ ἐμπιστοσύνη σ' αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες καὶ τοῦ ἔφερα ὡς παράδειγμα τὶς γυναῖκες στὴ χώρα μου. Ὁ Ψαλίδας ἀνέφερε τότε ὡς ἀντίθετος πρὸς ἕνα τέτοιο πράγμα τὶς γνώμες καὶ τὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οἱ ὁποῖοι ἀναγκαστικὰ πρέπει νὰ ἔχουν δίκιο. Αὐτὸ ἔδωσε τέλος στὴ συζήτηση, γιὰτὶ νὰ διαφωνήσῃ κανεὶς μετὸν Πλάτωνα στὴν Ἑλλάδα εἶναι τόσο βδελυρὸ ἔγκλημα σὰ νὰ ἀρνείσῃ τὸ ἀλάθητο τοῦ Πάπα στὴ Ρώμη. Ἀποτόλμησα ὁμῶς καὶ ἀνέφερα ἕνα δίστιχο ἀπὸ ἕναν ἀρχαῖο συγγραφέα, ἀνάμεσα στὰ σφάλματι τοῦ ὁποίου δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ συγκαταλέξῃ τὴν ἄγνοια τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἀλλ' αὐτὸς ὁ συγγραφέας ἦταν Ρωμαῖος (Ὁβίδιος): Cui peccare licet, peccat minus; ipsa potestas Semina nequitiae languidiora facit.

Ἡ συζήτησή μας τώρα γύρισε στὴν κατάσταση τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας, ἀλλ' ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀντιληφθῆς τὶς πραγματικὲς γνώμες τοῦ Ψαλίδα πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Πότε θρηνοῦσε τὶς δυστυχίες τῆς καὶ ἔβριζε πικρὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις οἱ ὁποῖες τὶς ἐπέτρεπαν νὰ ὑπάρχουν, καὶ πότε ἔβριζε τοὺς συμπατριῶτες του, τοὺς ἀποκαλοῦσε ἀνδράποδα καὶ μετὰ τόσα ἄλλα εὐτελῆ ὀνόματα, ἐπαινοῦσε τὴ διαγωγή τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, μιλοῦσε γιὰ τὶς πράξεις του μετὰ πνεῦμα Ἀλβανοῦ, καὶ δικαιολογοῦσε μετὰ θερμὰ λόγια τὴ φοβερὴ σφαγὴ τοῦ Γαρδικίου». Ἄς σημειωθῆ δὲ καὶ ὅτι Hughes θεωροῦσε τὸν Ψαλίδα ὡς τὸν κύριο ὑποστηρικτὴ τοῦ Βηλαρά στὶς γλωσσικὲς του ιδέες».

Τέλος τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1819 ἐπισκέ-

φθηκαν τὰ Γιάννινα δύο Ἀμερικανοὶ περιηγητὲς ὁ Edward Everett καὶ ὁ Theodore Lyman¹⁶. Ὁ Lyman δημοσίευσε ἀνώνυμα τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὰ Γιάννινα καὶ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ στὸ περιοδικὸ North American Review, ὅπου γράφει τὰ ἑξῆς γιὰ τὸν Ψαλίδα: «Ὁ Ψαλίδας ἔχει ἓνα σχολεῖο μὲ 200 μαθητὲς. Μιλοῦσε γερμανικά, ἰταλικά, καὶ λατινικά, καὶ ἔλεγε ὅτι ἔχει τέλεια γνώμη τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς, τῆς λατινικῆς καὶ γερμανικῆς. Ἡ λέξι τέλεια, ἰδίως σχετικὰ μὲ τὴ γνώση τῶν γλωσσῶν καὶ ἰδιαίτερα τῆς γαλλικῆς, δέχεται διάφορες ἐρμηνεῖες, καὶ πρέπει νὰ ἐννοεῖται πάντοτε cum grano salis. Ἦταν ἓνας ζωηρὸς, συνετὸς, δξύνου, καὶ νοήμων ἄνθρωπος, ἀλλὰ μιλοῦσε μὲ κάποια δριμύτητα γιὰ τὶς γνώμες τοῦ φημισμένου συμπατριώτη του τοῦ Κοραῆ στὸ Παρίσι καὶ τὴν πορεία τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς καθαρότητος τῆς ἀρχαίας γλώσσας¹⁷. Ὁ Ψαλίδας ζεῖ σ' ἓνα ὠραῖο σπίτι καὶ ἔχει ἓνα πολὺ ὁμορφο ἀγόρι τὸ ὁποῖο μᾶς προσέφερε τὸν καφέ καὶ τὸ γλυκὸ μὲ πολὺ χάρη.

Ἐχει γράψει μερικὰ βιβλία τὰ ὁποῖα τυπώθηκαν στὴ Βιέννη καὶ τὴ Βενετία¹⁸ καὶ τελευταῖα ἓνα ἔργο γιὰ τὴν ἱστορία, στατιστικὴ, καὶ γεωγραφία τῆς Ἀλβανίας, τὸ ὁποῖο ἔδωσε στὸ Λόρδο Guilford γιὰ νὰ τὸ δημοσιεύσῃ¹⁹. Ἐχει μιὰ μικρὴ βιβλιοθήκη ἀπὸ ἑλληνικά καὶ λατινικά βιβλία, τέσσερες μικρὲς ἀγγλικὲς εἰκόνες στὸ δωμάτιό του καὶ ἓνα ἑλληνικὸ χάρτη τῆς Εὐρώπης²⁰.

Ὁ Edward Everett ἀφησε τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Ἑλλάδα σὲ χειρόγραφο ἀνέκδοτο τὸ ὁποῖο εἶχε τὴν καλὴ τύχη ν' ἀνακαλύψω ἔδω καὶ μερικὰ χρόνια στὰ Ἀρχεῖα τῆς Massachusetts Historical Society²¹. Γιὰ τὸν Ψαλίδα γράφει ὁ Everett τὰ ἑξῆς: «Ἐνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς πὺν γνωρίσαμε στὰ Γιάννινα ἦταν καὶ ὁ Ψαλίδας, ὁ διευθυντὴς τῆς ἔδω σχολῆς ἢ ἀκαδημίας....

Ἐχει λάβει τὴ μόρφωσή του ἐν μέρει στὴ Γερμανία καὶ μποροῦσε νὰ συνομιλήσῃ στὴ γερμανικὴ, λατινικὴ καὶ ἰταλικὴ. Παραυσίαζε τὸ σχολεῖο του, τὸ ὁποῖο ὑπέθεσα ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα κολλέγιο μὲ εὐά-

ριθμοὺς μαθητὲς ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας, ὡς ἓνα μικρὸ ἴδρυμα στὸ ὁποῖο φοιτοῦσαν κυρίως τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὰ Γιάννινα. Δὲν συντηροῦνταν ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς ἀναλογιζόμενος τὴν φιλελεύθερη καὶ ἀνεκτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀλῆ πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς σχολῆς γίνονταν ἀπὸ πλοῦσιους Ἑλληνας. Ἄκουσα τὸν Ψαλίδα νὰ λέγῃ ὅτι ἓνας Γιαννιώτης πὺν πέθανε τελευταῖα στὴ Μόσχα ἀφησε ἓνα κεφάλαιο ἀπὸ 225 χιλιάδες ρούβλια σὲ τόκους γιὰ τὴ συντήρηση τῆς σχολῆς²². Σὰν ἦταν ἡ περίοδος τῶν πασχαλινῶν διακοπῶν, δὲν μᾶς δόθηκε εὐκαιρία νὰ ἰδοῦμε τὴ συλλογὴ τῶν κλασικῶν βιβλίων οὔτε τὸν τρόπο διδασκαλίας. Ὁ Ψαλίδας μᾶς πληροφόρησε ὅτι εἶχε συγγράψει μιὰ ἀρχαία καὶ νέα ἱστορία καὶ γεωγραφία τῆς Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας, τὴν ὁποῖα πρότεινε νὰ δώσῃ στὸν Λόρδο Guilford γιὰ δημοσίευση. Μοῦ ἔδωσε ἓνα βιβλίον τὸ ὁποῖο εἶχε δημοσιεύσει ἔδω καὶ μερικὰ χρόνια στὴ λατινικὴ καὶ νεοελληνικὴ περὶ «Ἀληθοῦς Εὐδαιμονίας».

Ἀσφαλῶς καὶ ἄλλοι πολλοὶ ξένοι περιηγητὲς θὰ εἶχαν συναντήσῃ τὸν Ψαλίδα στὰ Γιάννινα, οἱ ὁποῖοι ὁμως δὲν μᾶς ἀφησαν τὶς ἐντυπώσεις τους ἀπὸ τὴ συνάντησή τους μαζί του. Παράξενο εἶναι ὅτι ὁ Ἄγγλος συνταγματάρχης William Martin Leake καὶ ὁ Γάλλος Fr. Rouceville πὺν ζήσαν στὰ Γιάννινα ὡς ἐπιτετραμμένοι τῶν χωρῶν τους στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, καὶ οἱ ὁποῖοι ἀναμφισβήτητα θὰ εἶχαν πολλὰς φορὲς συζητήσῃ μὲ τὸν Ψαλίδα δὲν γράφουν τίποτε σχεδὸν γι' αὐτὸν ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ξερὴ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματός του καὶ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου του «Ἀληθῆς Εὐδαιμονία», καὶ ἓνα σύντομο χαρακτηρισμὸ τοῦ ἔργου του.

Ἀπὸ ὅλους τοὺς περιηγητὲς πὺν ἀνέφερα πὺν πάνω μόνο ὁ Hughes ἐπικρίνει τὸν Ψαλίδα καὶ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴ βιαιότητα τῆς παιδείας του. Ἴσως ἡ ἐπίθεση τοῦ Ψαλίδα κατὰ τοῦ φίλου του Cockerell καὶ τῶν Ἄγγλων γενικά νὰ ἐψύχρανε αὐτὸν τὸν Ἄγγλο περιηγητὴ καὶ ὡς ἀποτέλεσμα μᾶς ἔδωσε τέτοια δυσμενῆ περιγραφή τῆς προσωπικότητος τοῦ Ψαλίδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *The Works of Lord Byron* (ἔκδ. E. H. Coleridge). Poetry, τόμ. Β' (Λονδίνο 1922), σ.198.

2. *Ο.π. σ. 198, σημ. 5.

3. J. C. Hobhouse, *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810* (Λονδίνο 1813), σ. 185 και 574.

4. *Ο.π. σελ. 548.

5. *Ο.π. σελ. 572-573.

6. Πρβλ. Κ. Παπαχρίστου, *Τὸ βιβλίο Ἐρωτος Ἀποτελέσματα καὶ ὁ Ψαλίδας, στὸν τόμο «Ἀφιέρωμα εἰς Κωνστ. Ἀμαντον», Ἀθ. 1940, σελ. 394.*

7. Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813* (Λονδίνο 1815) σελ. 151-152.

8. *Ο.π. σελ. 161-163.

9. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν εἶναι ἀκριβής. Ὁ Ψαλίδας ἐξῆσε στὴ Νίζνα καὶ τὴν Πολτάβα κατὰ τὴ διαμονή του στὴ Ρωσία. Βλ. Γ. Βαλέτα, *στὴ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδεία. ΚΔ' σελ. 806-807.*

10. Ὁ Charles R. Cockerell (1788-1866) ἦταν ὀνομαστὸς ἀρχιτέκτων καὶ εἶχε λάβει μέρος στὶς ἀνασκαφές τῆς Αἰγίνας (1811) καὶ τῆς Φιγαλείας (1812), πολλὰ εὐρήματα τῶν ὁποίων ἀγοράστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς. Βλ. *The Dictionary of National Biography*, τόμ. 4ος, σελ. 651 κέξ.

11. «Ὁ συγγραφέας πληροφορήθηκε ἀπὸ ἓνα φίλο του ποὺ τελευταία ἐπεσκέφθηκε τὰ Γιάννινα, ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Ψαλίδας οὐτε αὐτὸν δὲ λυπήθηκε καθὼς καὶ ἄλλους. Εὐκόλα μπορεῖ νὰ τὸ πιστέψῃ αὐτό, γιατί ὁ ἴδιος εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ προσβάλλῃ κάπως τὸν Ψαλίδα, ἄθελα ὁμως, ὅπως θὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης πρὸ κάτω» (Σημ. τοῦ ἴδιου τοῦ Hughes). Πρόκειται γιὰ τὴ

συζήτηση γιὰ τὴν ἀρχαία ἐπιγραφή ὅπως θὰ ἴδουμε πρὸ κάτω.

12. Thos. Smart Hughes, *Travels in Sicily, Greece, and Albania* (Λονδίνο 1820), I, σελ. 441-443.

13. *Ο.π. σελ. 451-452.

14. *Ο.π. σελ. 462-463. Σὲ σημείωση γράφει ὁ Hughes ὅτι ὁ Fr. Rouqueville τοῦ ἐξήγησε τὸ λόγο αὐτῆς τῆς ἀσυνέπειας στὶς γνώμες τοῦ Ψαλίδας. Δυστυχῶς ὁμως δὲ μᾶς λέγει τί τοῦ εἶπε ὁ Rouqueville.

15. Ο.π. II, σελ. 74.

16. Βλέπε τὴ μελέτη μου «American travellers in Greece before 1821», στὸ περιοδ. «Athene», τόμ. X (1949), ἀρ. 1, σελ. 8 κέξ. καὶ ἀρ. 2, σελ. 14 κέξ.

17. Γιὰ τὶς γλωσσικὲς ιδέες τοῦ Ψαλίδας βλέπε τὴ μελέτη μου «Ὁ Ἀθ. Ψαλίδας καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα» περ. «Ἡπειρωτικὰ Γράμματα», τομ. Α' (1944).

18. Ἐννοεῖ τὴν «Ἀληθῆ Εὐδαιμονία» καὶ τὰ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα».

19. Ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας γιατί πούθενά ἄλλοῦ σὲ σύγχρονη πηγὴ δὲν ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ψαλίδας εἶχε γράψῃ ἱστορία τῆς Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας, καὶ ἐτσι ἐπιβεβαιώνονται οἱ εἰδήσεις τοῦ Ν. Τσιγαρά, *Ἡπειρωτικὰ* (Ἀθῆναι 1885) σελ. 10.

20. «Visit to Ioannina aut Ali Pasha, περ. North American Review, τομος X, τμήμα 1 (1820), σελ. 445-446.

21. Βλ. τὸ ἀρθρο μου «Ταξίδι τοῦ Ἐβερεττ στὴν Ἑλλάδα», ἐφ. «Ἐθνικὸς Κῆρυξ», Νέα Ὑόρκη, 29 Ἰανουαρίου 1948, καθὼς καὶ τὴ μελέτη μου στὸ περ. Athene, τομ. X (1949), ἀρ. I, σελ. 8 κέξ καὶ ἀριθ. 2 σελ. 14 κέξ.

22. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐννοεῖ τὸν Ζώη Καπλάνη. Βλ. Ζώη Κωνστ. Καπλάνη, *Σπάνια εὐποιίας ἔργα* (Μόσχα 1809).

Γ. ΣΟΥΛΗΣ